

The Historical Background of the War between Rezin and Pekah against Ahaz / הרקנ
ההיסטורי למלחמות רצין ופקח נגד אחז

Author(s): ב. עודד and B. Oded

Source: *Tarbiz* / תרביץ, ניסן תשכ"ט, כרך לח, pp. 205-224

Published by: Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23593037>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Tarbiz* / תרביץ

הרקע ההיסטורי למלחמות רצין ופקח נגד אחז *

מאת ב. עודד

שני מאורעות היסטוריים בימי ישעיהו בן אמוץ רישומם ניכר ובולט בנבואותיו, המלחמה של רצין ופקח נגד אחז, והמסע של סנחריב לארץ ישראל בימי חזקיהו. המקום הנכבד שנודע לשתי פרשיות אלו במסגרת פעילותו הנבואית של ישעיהו קשור בעובדה שבשתייהן היה גורל מלכות יהודה וכסא בית דוד נתון על כפות המאזנים. בימת ההתרחשות הקיפה, בשני המקרים, תחום נרחב וכללה מדינות בסוריה ובארץ ישראל, כשהמעצמה האשורית נוטלת במאורעות תפקיד מכריע. אף על פי כן, מרובה השוני בין שני המאורעות מן הדמיון שביניהם. בזמן מסע סנחריב עמדה מלכות יהודה בשורה אחת עם אויבי אשור וחדוד המסע האשורי היה מכוון נגדה, ואילו במסע תגלת פלאסר הג' נחלץ אחז מצרי יהודה אשר סביב בתמיכתה הישירה, או העקיפה, של אשור. בימי אחז כוונו דמשק ושומרון את מהלך המאורעות בזירה הסורית-הארץ-ישראלית ואילו בימי סנחריב כבר עברו ובטלו שתי מדינות אלו מן המפה המדינית. בעת מסע סנחריב נודע ליהודה מעמד נכבד בין אויבי אשור, ואילו בימי אחז, ערב מסע תגלת פלאסר הג', עמדה מלכות יהודה בסימן של חולשה צבאית ושפל מדיני, ומלכה מופיע כשליט סביל ונחלץ המשוער לעזרה. סיבותיה של המלחמה שניהל חזקיהו נגד סנחריב ידועות הן מן המקרא והן מן התעודות החיצוניות. לעומת זאת, לא פורש מה הניע את רצין ופקח להכריז מלחמה על אחז, לצור על ירושלים ולנסות ולהמליך את בן-טבאל. מן הראוי לעמוד על המניעים למלחמה זו לא רק משום שהיא נימנית עם אחת ההתרחשויות הגורליות בתולדות מלכויות ישראל ויהודה אלא גם משני טעמים נוספים: (א) זו הפעם הראשונה שבה מאוגדות דמשק ושומרון, היריבות מאז ומתמיד, נגד מדינת יהודה; (ב) זו הפעם הראשונה שנעשה נסיון על ידי שכני יהודה לשים קץ לשושלת בית דוד ולהמליך אישיות שלא נחשבה בעיני אנשי יהודה ובעיני משפחת בית דוד לבעלת זכות חוקית לשבת על כסא המלוכה. בירור הנסיבות למלחמה זו יהיה בו משום הבהרת הקיום המנחים בהתנהגותן המדינית של מלכויות יהודה, ישראל וארם-דמשק לא רק ערב מסע תגלת פלאסר הג', אלא גם כל משך קיומן זו בצד זו.

א

במאמר שפרסם ו. פ. אולברייט¹ בענין תעודה אשורית חדשה מנמרוד (כלח) מעיר המחבר ביחס למלחמה של רצין ופקח נגד אחז: "The war itself is recognized by all to have been:

* עיקרי הדברים במאמר זה נדונו בהרחבה בדיסרטציה שהוגשה לאוניברסיטה העברית בירושלים (תשכ"ז) בהדרכתם של פרופ' ב. מזר ופרופ' א. מלמט. כל האמור בחבור זה מובא על דעתו ועל אחריותו של הכותב בלבד.

1. W. F. Albright, *BASOR* 140 (1955), pp. 34-35.

fought by Razin and Pekah about 733 B.C. in order to consolidate their forces before the impending Assyrian attack".² אכן, נשתרשה הדעה, שאת יסודותיה הניח י. בגריך³ בכשרון רב ובראיות כבדות משקל, שהמלחמה הסורית-אפרימית קשורה היתה עם הפוליטיקה העולמית. למלחמה היתה רק מטרה אחת — לאלץ את יהודה בכוח להצטרף למחנה הקואליציה האנטיואשורית, כדי שלא תישאר מובלעת פרואשורית בתוך השטח מסוריה הדרומית ועד מצרים.⁴ רצין, לדעת בגריך, עמד בראש קואליציה סורית-ארץ-ישראלית כשמצרים ניצבת מאחוריה. ביסוד התיאוריה של בגריך מונחת ההנחה, שהעילה למלחמה נעוצה בסירובו של אחז להיענות לדרישתם של רצין ופקח להצטרף לברית נגד אשור שהתארגנה לדעתה, באותו פרק זמן. נימוקיו העיקריים של בגריך הם:

(1) פקח הוא אנטיואשורי שכן הוא רוצחו של פקחיה בן-מנחם. מנחם החזיק את הממלכה בתמיכת פול, הוא תגלת פלאסר הג' (מל"ב טו, יט-כ). סמיכות פרשיות בין רצח פקחיה לבין מסע תגלת פלאסר הג' מעידה על רקע עולמי למלחמה זו. התקוממות הושע נגד פקח (מל"ב טו, ל) היא מהפכה פרואשורית של הרגע האחרון על מנת להציל את שרידי הממלכה הישראלית.⁵

(2) תגלת פלאסר הג' יוצא תחילה נגד פלשת (734 לפנה"ס) ורק אחר כך נגד דמשק (733—732 לפנה"ס). סדר זה מעיד על קיומה של ברית מדינית-צבאית נגד אשור הנתמכת על ידי מצרים. מטרת המסע נגד פלשת — לבדד את ישראל ודמשק מכל אפשרות של סיוע מצרי-פלשתי.

(3) אחז פונה לעזרה אל אשור הרחוקה ולא אל מצרים, כיוון שמלך יהודה לא ראה אפשרות כלשהי לפנות אל מצרים, לפי שזו האחרונה תמכה בחברי הברית נגד אשור. נשאלת השאלה האם התיאוריה על רקע חיצוני-עולמי למלחמת ארם ואפרים נגד יהודה יש בה משום פתרון כולל לבעיה הכללית של המלחמה.⁶

רבות הן ההשגות נגד הפתרון המקובל כיום כדבר שאינו צריך הוכחה. להלן נמנה את העיקריות שבהן:

(א) כנגד הנימוק הראשון טען בודה⁷ בצדק, שרצח מלכים בישראל היה חזיון נפוץ ואין הכרח שתופעה זו תשקף נגודים פוליטיים בין היריבים על כסא המלוכה. יש אף להוסיף

2. שם, עמ' 35.

3. J. Begrich, *ZDMG* 83 (1929), pp. 213–237.

4. שם, עמ' 220.

5. שם, עמ' 229.

6. בגריך מדגיש שמטרת מאמרו להציע פתרון לבעיה הכללית של המלחמה ולא לדון בבעיות כרונולוגיות. אכן, הנתונים הכרונולוגיים בפרק זה אינם מתישבים זה עם זה והבעיה עדיין קשה ופתוחה. מטעם זה, אין אנו מסתמכים על חישובים כרונולוגיים בשחזור התהליכים ההסטוריים.

7. K. Budde, *ZDMG* 84 (1930), pp. 125–138.

שאם הידיעה במל"ב טו, יט–כ, (מס מנחם) עשויה לרמוז על אוריינטציה לאשור הרי אין הכרח שמדיניות זו, ובמיוחד בתקופה הסוערת של המחצית השנייה של המאה השמינית, תתמיד כל ימי מנחם ואחר כך בפרק הזמן בו מלך פקחיה בנו, תושע הומלך בחסד אשור, אולם מרד לאחר שבע שנים (מל"ב יח, ט), וכמותו נהגו מלכים רבים אחרים בארץ ישראל ומחוצה לה במשך כל עידן האמפריה האשורית.

(ב) כנגד הנימוק השני יש להעיר, שמן הכתובות האשוריות אין ראיה לקשר ברור ומפורש בין המסע של תגלת פלאסר הג' לעבר עזה (734 לפנה"ס) למסע של תגלת פלאסר הג' נגד רצין (733–732 לפנה"ס). הכתובת ND 400⁸ מתארת מסע לאורך החוף הפיניקי והפלשתי ושם מסופר על מלחמה בחנון מלך עזה שנבהל וברח אל ארץ מצרים, אולם ללא הוכחה כלשהי של העיר אשקלון. לעומת זאת, מן האנאלים של תגלת פלאסר הג' שורות 235–240⁹ ניתן להבין שמתנת מלך אשקלון קשר נגד אשור יחד עם רצין מלך דמשק. אולם בתיאור המסע נגד אשקלון אין תגלת פלאסר הג' מזכיר את עזה. מכאן, שספק רב אם אכן קשור המסע לפלשת, בשנת 734 לפנה"ס, במישרין במערכה שנהל המונרך האשורי נגד דמשק, שומרון, צור ואשקלון בשנים 733–732 לפנה"ס. מתוך הערתו של תגלת פלאסר הג', שמתנת הפר את השבועה שנתן למלך אשור, מסתבר ששבועת נאמנות זאת ניתנה למלך אשור בשנת 734 לפנה"ס, בעת מסעו לעזה, ואילו המסע נגד אשקלון, בת בריתה של דמשק, נערך בשנת 732 לפנה"ס.

(ג) כנגד הנימוק השלישי אפשר לטעון, שמתוך התיאור המקראי עולה, שפניית אחז אל מלך אשור היתה בשלבים האחרונים של המערכה, כאשר צבאות דמשק ושומרון כבר עלו על ירושלים להלחם בה (ישעיהו ז, א). כיוון שהמסע האשורי נגד דמשק נערך לכל המוקדם בשנת 733 לפנה"ס, אפשר להניח שאחז פנה אל אשור דווקא ולא אל מצרים, לאחר שנוכח בתבוסתו של חנון (734 לפנה"ס) שנשען על מצרים. יתר על כן, לדעת בגריד, רק נוספה בקשת אחז לעזרה על התוכנית האשורית שהיתה מוכנה מראש. שליחי אחז מצאו את תגלת פלאסר הג' מוכן לדרך או כבר בדרך¹⁰. אם כך הוא הדבר, ברור שאחז יפנה לעזרה אל המעצמה המוכנה (או כבר בדרך) לפעול נגד גורמים שהם גם עוינים לו. מכאן שאין להסיק מענין זה על עמדתה של מצרים באותו פרק זמן, במיוחד לאור המסופר בכתובת ND 400 שחנון לא מצא מחסה במצרים אלא חזר משם מיד (נמלט?) ונכנע למלך אשור.

(ד) לו היתה המטרה העיקרית שעמדה בפני דמשק ושומרון לגבש ברית של מדינות

8. D. J. Wiseman, *Iraq* 13 (1951), pp. 21–26.

9. P. Rost, *Die Keilschrifttexte Tiglat-Pileasers III*, Vol. I, pp. 38–40; J. B. Pritchard (ed.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament (= ANET)*, p. 283.

10. בגריד, שם, עמ' 223.

נגד אשור, הרי לא ברור לשם מה יחלישו עצמם בני הברית במלחמה ממושכת נגד ירושלים, ויחשפו בכך את האגף הצפוני של בעלי הברית בפני צבאות אשור (בודה). אף רשאים אנו לעורר את השאלה — שמא לא היה ענין לחברי הקואליציה לצרף את אחז לברית, אלא ראו במלחמה נגד אחז את הדבק שיחבר את המדינות באיזור לאגודה אחת, כהכנה למלחמה עתידה נגד המעצמה האשורית?

(ה) בודה מעיר בצדק, שלו היתה מטרת המלחמה נגד אחז לאלצו להצטרף לברית, לשם מה נאלץ אחז לשלוח שוחד אל מלך אשור? האם לא היה זה מן האינטרס של תגלת פלאסר הג' לחוש ולדכא את דמשק ושומרון שהכירו במרותו עוד בשנת 738 לפנה"ס (או 740, 743)¹¹ ולהושיע את אחז שהפגין נאמנות יוצאת מן הכלל למלך אשור? והנה, לא רק שאחז נאלץ לשלוח שלמונים לאשור, אלא שבסופו של דבר גם לא יצא נשכר מן הפרשה, לפי שתגלת פלאסר הג' לא השיב ליהודה את השטחים שאיבדה ערב המלחמה¹². יתר על כן, אחז אינו נזכר בכתובות המתארות את מסעות תגלת פלאסר הג' למערב בשנים 734—732 לפנה"ס. הוא מופיע רק פעם אחת בכתובת סיכום (משנה בלתי ידועה) המונה את המלכים שהעלו מס לאשור¹³.

(ו) ההיסטוריה הפוליטית של מדינות סוריה וארץ ישראל מצביעה על מלחמות בין הגופים המדיניים באיזור, שמקורן במריבות על שטחים וגבולות, על השפעה והגמוניה, ולא בסכסוכים על רקע של ארגון קואליציה נגד מעצמה גדולה במיסופוטמיה או במצרים. הסיבות הן פנימיות-אזוריות ולא חיצוניות-עולמיות. לאור זאת, האם אין זה מתקבל יותר על הדעת לחפש את הפתרון לבעיה הנדונה בסבך יחסי הגומלין של מדינות סוריה וארץ ישראל, ולא בגורם חיצוני-עולמי? אין לנו אפילו דוגמא אחת ברורה ומפורשת על מלחמה נגד מדינה בסוריה או בארץ ישראל שסיבה להצטרף לברית אנטי-אשורית. דוגמא הפוכה יש ויש. למערכה בקרקר בשנת 854/3 לפנה"ס לא קדמה מלחמה של בן הדד הב' ושל אחאב נגד יהושפט שלא לקח חלק בקרב. מכאן ראייה מסייעת שהסכנה הנשקפת מן האמפריה האשורית אינה מחייבת פעולות עוינות מצד קואליציה אנטי-אשורית נגד מדינה המסרבת להצטרף לברית.

ההשגות שלעיל יש בכוחן, לדעתנו, להטיל ספק בהסבר המקובל למלחמת רצין ופקח נגד אחז. ספק אם נתארגנה ברית נגד אשור ביוזמת מצרים ובמנהיגותו של רצין שקדמה לסכסוך שבין דמשק ושומרון ובין יהודה; ספק אם סיבת המלחמה מקורה בסירובו של אחז להצטרף לברית נגד אשור, סירוב שאין לו רמז לא במקרא ולא בתעודות האשוריות. אולם טענה אחת

11. על הבעיה הכרונולוגית ראה ח. תדמור, קובץ בימי בית ראשון (ערך א. מלמט), ירושלים, השכ"ב עמ' 158—193 (= *Scripta Hierosolymitana*, Vol. VIII, 1960, pp. 232—271).

12. חוקיהו הוא שיצא להלחם בפלישתים כדי להשיב את הערים שנלקחו מיהודה בימי אחז אביו (דהיי"ב כח, יח; מל"ב יח, ח).

13. *ANET*, p. 282.

נוספת, לדעתנו, מוציאה את התיאוריה המקובלת מכלל אפשרות. לפי מל"ב טו, לז החלה המלחמה של רצין ופקח נגד יהודה עוד בימי יותם "בימים ההם החל ה' להשליח ביהודה רצין מלך ארם ואת פקח בן רמליהו". כנגד כתוב זה, העומד בסתירה מוחלטת לתיאוריה הנ"ל, טוען בגריק "אסור לקחת בחשבון את ההערה במל"ב טו, לז מפני שידיעה זו מטעה ומחוסרת ערך"¹⁴. אולם נראה לנו לדחות טענה זו משני טעמים:

(1) אמנם סדר הפרטים המובאים בסיום הפרשה של יותם אינו רגיל, אבל ישנן דוגמאות נוספות הסוּטות מן הנוסחא הרגילה, בדומה למל"א יד, כט—לא; כב, מה—נא; מל"ב כג, כח—ל; דה"ב כ, לד—כא, א.

(2) קשה להניח שלפנינו תוספת מאוחרת לאור הערכת יותם על ידי בעל ספר מלכים "ויעש הישר בעיני ה' ככל אשר עשה עוזיהו אביו עשה" (מל"ב טו לד) ובמקביל בדה"ב כז, ב "ויעש הישר בעיני ה'" וגר'. איפכא מסתברא. נראה שהידיעה הזו הושמטה במתכוון על ידי עורך ספר דברי הימים שלגביו ברורה המגמה להביא ידיעות או להתעלם מהן, הכל בהתאם להערכתו את המלך אם חיובית היא או שלילית. לכן לגבי יותם הוא מעדיף לספר מעשי גבורותיו ואילו ביחס לאחז "הפריע ביהודה ומעל מעל בה'" (דה"ב כח, יט) הוא מרבה בתיאור האסונות שבאו על יהודה מידי ארם, ישראל, אדום, פלשת ואשור. הכתוב במל"ב טו, לז מספק לנו ידיעה היסטורית מהימנה ובמקום לבטלו מכל וכל, מן הראוי ללכת לאורו ולחשוף את השתלשלות המאורעות שהביאו את צבאות דמשק ושמרון לעלות על בירת יהודה. מן הכתוב אנו למדים שהמלחמה נגד אחז אינה אלא המשך פעולות האיבה שהחלו בה עוד בימי יותם. השאלה היא עתה—מה הם המניעים שדחפו את פקח ואת רצין להתגרות ביותם? לשון אחר: מה הן השאיפות ששימשו מצע לשיתוף פעולה ארמי-ישראלי מצד אחד, ולהכרזת מלחמה על יהודה מצד שני? מדוע היתה כרוכה הגשמת המטרה שלמענה חברו יחדיו שתי היריבות מאז ומתמיד (ארם ואפרים) בפעולות איבה נגד ירושלים ונגד בית דוד?

המפתח לפתרון הבעיה מצוי, לדעתנו, בידיעה הבאה בדה"ב כז, ה "הוא גלחם עם מלך בני עמון ויחזק עליהם ויתנו לו בני עמון בשנה ההיא מאה ככר כסף ועשרת אלפים כרים חטים ושעורים עשרת אלפים זאת השיבו לו בני עמון ובשנה השנית והשלישית". מכתוב זה ניתן להעלות שלוש הנחות סבירות שחשיבותן לבעיה הנדונה היא מכרעת ומשום כך נצטרך לאוששן ולהוכיח אמיתותן בהמשך הדיון.

(1) שלטון יהודה על ארץ בני עמון, שאינה גובלת עם מדינת יהודה, מעלה על הדעת שתחום הריבונות של יהודה בעבר הירדן חרג מתחומה של ארץ בני עמון והשתרע על חלקים נוספים בגלעד, לפחות בימי יותם.

14. בגריק, שם, עמ' 214 וכך פרשנים נוספים. ראה J. A. Montgomery, *The Books of Kings* [ICC], New York, 1951, pp. 453-454

(2) בשלטון יהודה בעבר הירדן המזרחי יש לבקש סיבתן של מאורעות הקשורים ביחסי הגומלין בין יהודה – ישראל – ארם, שכן עבר הירדן המזרחי הוא התחום בו מצטלבים ומתנגשים האינטרסים של שלש מדינות אלו.

(3) מן ההערה שמלך עמון העלה מס ליותם בשנה השנית והשלישית אפשר לדייק ולאמר שבשנה הרביעית הפסיק מלך עמון את תשלום המס, ולקשור מרידה זו עם הידיעה הבאה במל"ב טו, לז על תחילת פעולות האיבה של רצין ופקח נגד יהודה.

כדי לאמת הנחות אלו עלינו להוכיח שהמלחמה פרצה על רקע שלטון יהודה בעבר הירדן, והיא שהביאה בסופו של דבר למצור על ירושלים בימי אחז; שהגורם האשורי מציין את סופה של המלחמה ולא את ראשיתה, וכל שכן לא את סיבתה.

ב

משנפלגה ממלכת דוד ושלמה נכללו החבלים הישראליים בעבר הירדן המזרחי במלכות הצפון. ענין זה ברור מבנינה של פנואל, השוכנת במרכז הגלעד, על ידי ירובעם בן-נבט (מל"א יב, כה), ממערכות ישראל עם ארם בצפון ומן המלחמות של ישראל נגד מואב בדרום. יריבתה העיקרית של מלכות ישראל על השפעה ושלטון בעבר הירדן היתה מלכות ארם-דמשק ששאיפותיה המדיניות לא הצטמצמו לחבל הבשן בלבד. הארמים נחלצים לעזרת העמונים נגד דוד (שמ"ב י; דה"א יט). חזאל משתלט על כל עבר הירדן הישראלי, עד הארנון (מל"ב י, לב–לג), ורצין, כפי שנראה להלן, ממשיך במדיניות מלכי ארם-דמשק שקדמו לו. החוקרים עמדו על כך שדמשק, כמרכז מסחרי בינלאומי חשוב בקדמת אסיה, גילתה פעילות נמרצת להשתלט על "דרך המלך" שעברה לאורכו של עבר הירדן המזרחי¹⁵. השליטה על עבר הירדן בפרק זמן זה היתה בבחינת עושר שמור לבעליו גם משום הפריחה והשגשוג שפקדו את עבר הירדן בתקופת הברזל הקדומה והתיכונה (מאות יב–ז), כפי שמראים בעליל הסקרים והחפירות הארכיאולוגיים¹⁶. מתקופה זו נתגלו למעלה מ-350 אחרים מתקופת הברזל הקדומה והתיכונה בשטח שבין הארנון לירמוך, מספר הגדול בהרבה מזה של תקופת הברונזה. שטחים גדולים הוכשרו למרעה ולחקלאות. אדמות הלבה הפוריית של החורן, הבשן והגולן, וכן חבל אירביד שמדרום לירמוך וארץ המישור שמצפון

J. Morgenstern, *HUCA* 15 (1940), pp. 90, 212, 262–263; E. G. Kraeling, *Aram, 15 and Israel*, N.Y. 1918, pp. 49–50; B. Mazar, *BA* 25 (1962), pp. 102–103, 114; E. Olávarri, *RB* 72 (1965), pp. 78–79; על השפעה ארמית בעבר הירדן המזרחי כפי שהיא באה לידי ביטוי בממצאים הארכיאולוגיים והאפיקרפיים ראה: N. W. F. Albright, *BASOR* 14 (1924), p. 11; N. Glueck, *AASOR* 14 (1933–1934), p. 14; N. Avigad, *IEJ* 15 (1965), pp. 227–228; J. Naveh, *IEJ* 17 (1967), pp. 256–258

16. על המחקרים הארכיאולוגיים בעבר הירדן ראה הספרות המצויינת אצל: E. Kutsch, *ZDPV* 81 (1965), pp. 113–114

לארנון שימשו, בתקופת המלוכה ובתקופות היסטוריות שונות, אסם תבואה גדול לדמשק ולארץ ישראל¹⁷ הגולן הצפוני, הרי הגלעד, מואב ואדום עשירים בכרי מרעה משובחים. בקרבת עמק סוכות נתגלו מחצבים של עפרות ברזל ובערבה ליד פונון מצויים מרבצי נחושת. בישובי עמק סוכות התפתחה ושגשגה תעשיית המתכת (מל"א ז, מו) הטכסטיל וחרושת העץ¹⁸. מיערות הגלעד והרי אדום כרתו עצים לבנין ולהסקה ואף הפיקו מהם צורי למרקחת (בראשית לו, כה; יחזקאל כז, יז; ירמיה ח, כב; מו יא)¹⁹. אין פלא, אפוא, אם שתי המדינות החשובות ביותר באזור, ישראל וארם, חתרו להגמוניה על עבר הירדן כולו, ומאבק ממושך ביניהן היה בלתי נמנע.

החיוניות של עבר הירדן לכלכלת דמשק ושומרון נוסכת אור על פרשות אחרות בתולדות שתי המדינות. לענין זה נסתפק כאן בשתי דוגמאות בלבד:

(1) המלחמה באפק נסתיימה בנצחון צבאות אחאב ונחתמה בברית-חסד בין ישראל לארם. אחד מתנאי הברית "הערים אשר לקח אבי מאת אביך אשיב וחצות תשים לך בדמשק כאשר שם אבי בשומרון" (מל"א כ, לד). הכתוב אינו מחוור²⁰ אך הקשר בין השבת הערים ובין החצות ברור הוא. בן הדד כרך את השבת הערים בהעמדת חוצות על ידי מלך ישראל בדמשק. לשם מה ביקש בן הדד ממלך ישראל לשים חוצות בדמשק?

החוצות נתפרשו זה מכבר כשווקים, רבעי מסחר, שם ישבו סוחרים שלא מבני המקום עם זכויות מסחריות מוגדרות. הסוחרים היו נתונים למשמעת השלטון המרכזי בארץ האם, בדומה לסוחרי ה־*kārum*²¹. לאור זאת, החוצות בשומרון (ואחר כך החוצות בדמשק)

17. י. פראוור, תולדות ממלכת הצלבנים בארץ ישראל, ירושלים, תשכ"ג א', עמ' 167–168, 185; ד. אשבל, בית מקרא יג/א (תשכ"ח), עמ' 119–120; G. Le Strange, *Palestine Under the Moslems*, 1890, p. 35; B. Maisler, *JPOS* 9 (1929), p. 81; B. C. Semple, *The Geography of Mediterranean Region and its Relation to Ancient History*, London, 1932, p. 346; G. A. Smith, *The Historical Geography of the Holy Land*, London, 1936, p. 584; M. Avi-Yonah, *Palestine and Middle East* 10 (1938), p. 246; W. L. Reed-F. V. Winnett, *AASOR* 36–37 (1957–1958), pp. 48–49.

18. E. Ray-Casto and O. W. Dotson, *Economic Geography* 14 (1938), p. 128; N. Glueck, *AASOR* 18–19 (1937–1939), p. 238; R. W. Funk-H. N. Richardson, *BA* 21 (1958), p. 84; H. J. Franken, *VT* 10 (1960), pp. 388–389; J. B. Pritchard, *ADAJ* 8–9 (1964), p. 98; idem, *PEQ* 96 (1964), pp. 65–69; idem, *BA* 28 (1965), pp. 126–128.

G. A. Smith, *op. cit.*, p. 552, 19.

20. רבים הפרושים לכתוב זה וראה לאחרונה. A. S. van der Woude, *ZAW* 76 (1964), pp. 188–191; G. R. Driver, *ZAW* 78 (1966), pp. 1–4.

21. Koehler-Baumgartner *LVTL*, p. 283 s.v.; C. H. Gordon, *JNES* 17 (1958), p. 29 n. 4. B. Mazar, *BA* 25 (1962), p. 106; A. F. Rainey, *IEJ* 12 (1962), p. 62; W. von-Soden, *AHW*, pp. 451–452; J. Lewy, *HUCA* 27 (1956), pp. 37–53; A. Goetze,

מתפרשים כרבעי מסחר שם ישבו "סוחרי המלך" הארמיים עם קונצסיות מסחריות ועסקו במסחר שהתנהל בין שתי המדינות על בסיס של מונופול ממלכתי. באופן דומה, בחוצות שבדמשק ישבו סוחרי המלך מִיִּשְׂרָאֵל ששיווקו את התוצרת מטעם השלטון בשומרון. במה הדברים אמורים?

הערים שהבטיח בן הדד להשיבן לאחאב הן ערי מריבה, בדומה לרמות-גלעד, אפק, ותל עין-גב היושבות בתחום המריבה בין שתי המדינות²². על פי ההסכם, אסם התבואה בעבר הירדן הצפוני, שממנו מתקיימת דמשק, עובר לידי הממשלה הישראלית, ועתה דמשק תלויה בחסדי שומרון בכל הנוגע לאספקת התבואה ולמחיריה. כדי למנוע ניתוק כלכלי גמור של דמשק מאסמיה בדרום, כורך בן-הדד את השבת הערים בהקמת "חוצות" בדמשק. באופן דומה, כשנלקחו הערים על ידי בן הדד הב' (או אביו) מידי ישראל היו חוצות בישראל, וסוחרי המלך הארמיים הם ששיווקו את התבואה מחבל אירביד, מן הבשן ומן הגולן הדרומי לממלכת ישראל והם שקבעו את מחיריה. הכלל הוא — השולט בעבר הירדן הצפוני שולט על אחד ממקורות הכלכלה העיקריים הן של דמשק והן של שומרון. כך היה בתקופות שונות²³ וכך היה, כפי שיש להניח, גם בתקופת המלוכה.

(2) ההסבר המובא לעיל למל"א כ, לד נוסף אור גם על אחד התהליכים הגורליים בתולדות מלכות ישראל. החל מתקופת ירבעם בן יואש יש לאלמנטים מן הגלעד מהלכים בשומרון, מן הסיבה הפשוטה ששומרון היתה תלויה בהם מבחינה כלכלית. עמוס, המתריע על עוול חברתי וכלכלי במלכות ישראל, שופך חמתו על "פרות הבשן" המקטינות איפה ומגדילות שקל (עמוס ד, א; ח, ה). התלות הכלכלית של אוכלוסית אפרים באצילי הגלעד סללה בפני האחרונים, בתמיכה ארמית, את הדרך לכסא המלוכה במטרופולין (ראה להלן)²⁴.

ג

החתירה לשליטה על עבר הירדן כולו לא התייחזה לדמשק ולשומרון בלבד. לצדן יש להוסיף גם את מלכות יהודה ששיחקה תפקיד נכבד במאבק המדיני והצבאי על השליטה

Kleinasien, München, 1957, pp. 74–75; W. F. Leemans, *Foreign Trade in the Old Babylonian Period*, Leiden, 1960, pp. 74, 88, 108, 135, 140–144; J. M. Sasson, *JAOS* 86 (1966), pp. 134–135

22. על העדויות הארכיאולוגיות בתל עין-גב וברמות-גלעד (תל ארומית) ראה: P. W. Lapp, *RB* 70 (1963), pp. 406–411; 75 (1968), pp. 98–105; B. Mazar et al., *IEJ* 14 (1964), pp. 1–49. 23. ראה לעיל הערה 17; וכן A. Konikoff, *Transjordan; An Economic Survey*, Jerusalem 1946, p. 42; J. B. Glubb, *JRCAS* (1938), p. 451.

24. אם ההסבר שלנו נכון, אפשר לשער שגם חרסי שומרון ניתנים להתפרש על רקע החוצות בשומרון. בתוך מחסני המצודה בשומרון רוכזו כמויות גדולות של שמן ויין כדי למוסרם לסוחרים הארמיים שישבו בחוצות תמורת תבואה מעבר הירדן. בצורה זו ניתן להסביר מדוע מדובר בחרסים על שמן ויין בלבד. סברה זו עולה בקנה אחד עם דעת החוקרים הטוענים שחרסי שומרון הם מן הזמן שהארמים לחצו על ישראל, ויהיה זה בימי יהוא, יהואחז או מנחם.

בעבר הירדן. הזיקה של מלכות יהודה לעבר הירדן יונקת מכמה מקורות שנפרטן להלן בקצרה:

(1) קשרים של משפחות מיהודה עם משפחות מעבר הירדן המזרחי. במקרא מובאות מסורות רבות על קשרי משפחה של אנשי יהודה עם אוכלוסית עבר הירדן (דה"א ב, כא—כב; ד, ד; דה"א ד, א—ב והשווה עם דה"א ה, ג, ה; דה"א ד, ה—ז והשווה עם יהושע יג, יט). עליהם יש להוסיף את הציון "וביהודה הירדן מורח השמש" (יהושע יט, לד) שעניינו איזור הגובל ממזרח עם נחלת נפתלי²⁵; את הידיעה על הקשרים של דוד עם ברזילי הגלעדי ומשפחתו (שמ"ב יט, לב—מא והשווה עם עזרא ב, סא); את המסורת בדה"א כו, לא—לב על גבורי חיל ממשפחת החברוני שנמצאו ביעזר גלעד; את פרשת דתן ואבירם מראובן שהתחברו אל משפחת קרח הקהתי שמקום מושבה בתברון (במדבר טז; דה"א ו, לט ואילך); את המסורות על דוד וקשריו עם מואב (רות ד, יח—כב)²⁶ ואת מוצאו העממי של רחבעם²⁷.

(2) בנימין—שבט בנימין נשאר בתחום מלכות בית דוד לאחר פלוג הממלכה (מל"א יב, כא)²⁸. לבנימין היו קשרים הדוקים עם הגלעד²⁹. נשואי רחבעם עם מיכיהו בת אוריאל מגבעה (דה"ב יג, ב) הוסיפו להדוק את קשרי בית המלוכה עם בנימין ובעקיפין עם עבר הירדן. לא מן הנמנע שחלק מראשי המשפחות שהובאו להתישב בירושלים מוצאן מעבר הירדן המזרחי (דה"א ח, כה).

(3) השאיפה של מלכי בית דוד לשחזור ממלכת דוד ושלמה: המגמה לאיחוד מדיני־טריטוריאלי־לאומי של כלל שבטי ישראל תחת כסא בית דוד פעלה כעקרון קבוע ומעצב במדיניות החוץ של מלכות יהודה. מגמה זו באה לידי ביטוי נמרץ בנאום אביה על הר צמרים (דה"ב יג) שאינו אלא גיבוש ספרותי של אידיאולוגיה פוליטית שהתהלכה בקרב אנשי יהודה וחסידיו בית־דוד, וברפורמות הפולחניות שחרגו מתחומי מלכות יהודה³⁰. יש להניח שהשאיפה לרסטורציה לא פסחה על נחלות גד, ראובן וחצי שבט המנשה שנכללו בתחומי הממלכה של דוד ושלמה (מל"א ד, יג—יד, יט).

25. והשווה שם העיר "דן" על שם שבט דן שהתישב בליש.

26. כדברים עתיקים" מוגדרת הידיעה המעורפלת על "יוקים ואנשי כזבא ויואש ושרף אשר בעלו למואב" (דה"א ד, כב) והפירושים על כתוב זה רבים. מכל מקום יש כאן עדות לקשר של יהודה עם מואב.

27. לקשרי בית המלכות של יהודה עם מלכויות עמון ומואב יש הדים גם בדה"ב כד, כו. ומן הראוי לציון שהעמונים בתקופת המלוכה נזכרים דווקא בקשר למלכות יהודה ולא בויקה למלכות ישראל. J. H. Gronbaek, *VT* 15 (1965), pp. 421–436, ובעיקר בעמ' 425 שם הוא עומד על מהימנות הכתוב לעומת מל"א יב, כ.

29. ראה ע.צ. מלמד, תרביץ, ה, (תרצ"ד), עמ' 121–125; K. D. Schunk, *ZDMG* 113 (1963), pp. 34–40.

30. M. Weinfeld, *JNES* 23 (1964), pp. 202–203.

(4) החשיבות הכלכלית של הגלעד למדינות האזור: נסינותיה של יהודה להשיג דריסת רגל בעבר הירדן נעשו במסגרת פעולותיה להרחבת תחומיה בצפון (ישראל), במערב (פלשת) ובדרום (אדום). קרוב לדאי שיהודה, אשר הרחיקה לכת עד אילת מטעמי בטחון, מסחר וכלכלה³¹, ניסתה, כל אימת שהתנאים היו נוחים, לסלול לה נתיבות אל עבר הירדן המזרחי³². הגורם העברירדני במדיניות החוץ של מלכות יהודה בא לידי ביטוי בעובדה התמורה, לכאורה, שאין אנו נתקלים בצורה ברורה ומפורשת בברית משולשת יהודה—ישראל—ארם. ההסבר לדעתנו הוא, שברית בין ישראל לארם, שפירושה גישור על פני הניגודים בין שתי המדינות שמקורם בעיקר בשטחי מריבה בעבר הירדן, מהווה מכשול רציני בדרכה של מלכות יהודה להגשמת שאיפתה לאחיזה בעבר הירדן. לעומת זאת, היכוכים ומתיחות בין שתי המדינות, יוצרים תנאים נוחים וסכויים טובים לשלטון יהודי בעבר הירדן המזרחי, אם על ידי הצטרפות לאחד הצדדים היריבים תמורת ויתורים טריטוריאליים ואם על ידי מלחמות כיבוש. המאורעות מימי יהושפט ועזריהותם הם הדגמה מאלפת ליחסיה של יהודה עם ישראל ועם ארם, ויש בהם, לדעתנו, לתת הסבר סביר לפעולות האביבה של דמשק ושומרון נגד יהודה בימי יותם ובימי אחז.

יהושפט: לפי מל"א כב, ג אין המלחמה על רמות גלעד אלא ענין לארם ולישראל בלבד. אף על פי כן נענה יהושפט בחיוב לשאלת אחאב "התלך אתי למלחמה רמות גלעד?" יהושפט אינו קשור, לדעתנו, בברית ואסאלית עם ישראל³³. צורת הפנייה של אחאב ליהושפט בפסוק ג אין בה סיוע לדעה כאילו נאלץ יהושפט לצאת למלחמה בתוקף כפיפות מדינית לאחאב. לו היה יהושפט משועבד לאחאב, הרי היתה זאת שעת כושר לפרוק את עול ישראל בהיתה עסוקה במלחמה עם ארם. אין גם לטעון ש"הסכנה הארמית" היא שאילצה את יהושפט להצטרף לצבא אחאב, ארם, עד ימי יהושפט, לא ביצעה פעולה כלשהי נגד יהודה. להיפך, הנסיון המדיני של יהודה, ביחסיה עם ארם ועם ישראל עד ימי יהושפט, הראה, שישראל, אשר פרקה את עול בית דוד, היא המסוכנת ליהודה ולא ארם. בעזרתה של ארם דמשק נחלצה יהודה מלחץ בעשא (מל"א, טו)^{33*}. לו היתה הסכנה הארמית גורם שכפה על יהושפט להצטרף אל צבאות אחאב למלחמה ברמות-גלעד, מדוע לא נחלץ יהושפט

31. N. Glueck, BA 28 (1965), pp. 70–87.

32. על האינטרסים של מלכות יהודה בעבר הירדן ראה גם H. L. Ginsberg, *Alex. Marx Jub.*

Vol., N.Y. 1950, pp. 347–368.

33. דעה שונה ראה א. מלמט בקובץ היסטוריה צבאית של ארץ ישראל "מערכות" (ערך י. ליוור)

תשכ"ד, עמ' 249–250.

33*. ש. ייבין משער מקרה נוסף של ברית יהודה—ארם נגד ישראל בימי עזריהו. ראה על כך ספר זרכבורד, ירושלים, תשכ"ח, עמ' 379–380, וראה השגותיו של מ. הרן, תרביץ לח (תשכ"ט) עמ' 7–11, וכן הצעתנו בחיבור זה שאינה עולה בקנה אחד עם דעת ייבין בדבר "ברית סתרים" של עזריהו עם מלך ארם.

לעזרת ישראל בימי המצור על שומרון, שהיה, ככל הנראה, שנה אחת לפני מלחמת אפק (מל"א כ, ובמיוחד פסוק כו). והנה, כשארם נמצא בלב שטח ישראל (שומרון), אין אנו שומעים על עזרת יהושפט לאחאב, ואילו כשאחאב יוצא למלחמה על רמות-גלעד הרחוקה, שלש שנים לאחר מערכת אפק (מל"א כב, א), או ארבע שנים אחרי המצור על שומרון, מצא יהושפט את השעה כשרה להצטרף לאחאב. יהושפט נלחם ברמות גלעד מפאת הויקה של יהודה לעבר הירדן המזרחי. בדרך זו קיווה מלך יהודה למצוא אחיזה, בהסכמת אחאב, בעבר הירדן. ראייה מסייעת לכך ניתן למצוא בסדר הפרטים המובאים בפרק כב. יהושפט יורד אל אחאב (פסוק ב) עוד לפני שאחאב פנה אל עבדיו במלים "הידעתם כי לנו רמות גלעד ואנחנו מחשים מקחת אותה מיד מלך ארם". האם אין כאן רמז שיהושפט שותף לרציון לצאת למלחמה נגד ארם, אם לא הוא האיש שעורר פרשה זו? הפנייה ליהושפט בפסוק ד מגמתה לעודד את עבדי אחאב להסכים לדברי מלכם. הטענה למניע גלעדי בהצטרפות יהושפט לאחאב מסתייעת בשני אירועים נוספים:

(1) בברית שנים-עשר המלכים שנלחמו בשלמנאסר הג' בקרקר (854/3 לפנה"ס), אין זכר למלכות יהודה. העדרותה של יהודה ממחנה הברית נגד שלמנאסר הג' אינה מקריה אלא עקבית. מלכות יהודה אינה נזכרת יחד עם בני הברית שלחמו בקרקר כיוון שאין היא עושה יד אחת עם ארם וישראל (אבל עם ישראל וצור — כן). רק לאחר שנתערערו היחסים בין ישראל לארם מצא יהושפט את השעה מתאימה להושיט עזרה לאחאב (מל"ב כב).

(2) במל"ב ג, ז פונה יהורם מלך ישראל אל יהושפט במלים "מלך מואב פשע בי, התלך עמי למלחמה". אותן סיבות שהניעו את יהושפט להלחם שכם אחד עם ישראל ברמות גלעד פעלו גם במקרה זה. יהושפט עורך מסע משותף עם יהורם מלך ישראל נגד מואב שהשתלטה על המישור בימי מישע, בתקווה להשיג דריסת רגל, בהסכמת ישראל, בגלעד הדרומי. הספור בדהי"ב כ על עמון ומואב שחברו יחד נגד יהודה, עשוי אולי לרמוז שיהושפט אכן הצליח לתקוע יתד בדרום הגלעד ובכך פגע הן בעמון והן במואב.

עזזיה ויזתם: בדהי"ב כו, ח נאמר "ויתנו העמונים³⁴ מנחה לעזזיהו וילך שמו עד לבוא מצרים כי החזיק עד למעלה". בדהי"ב כו, ה: והוא (יותם) נלחם עם מלך בני עמון וגר. שני כתובים אלו אינם משאירים מקום לספק בדבר שלטונה של יהודה בימי עזזיהו ובימי יותם בעבר הירדן המזרחי. מרות יהודה על העמונים כרוכה היתה בוודאי בשליטה על מעבר הירדן, בדרך יריחו, בגבול הצפוני-מזרחי של מלכות יהודה. הידיעה בדהי"ב

34. בשבעים "עמונים" בדומה לסיפא של הכתוב שלפניו ורבים גורסים על פי השבעים. אולם אם אנו מקבלים את הזהוי של אוריא מארץ יאוד הנזכר בכתובות ת.פ. הג' עם עזזיהו מלך יהודה, הרי שאין טעם היסטורי לבטל את גירסת המסורה. פוגלשטיין גורס "עמונים" על פי המסורה אלא שלדעתו הכוונה לנצחון יותם על העמונים בהיותו קוריגנט לאביו. ראה M. Vogelstein, *Jeroboam II, Cin-*
cinnati 1945, p. 16 n. 31

כח, טו בדבר העיר יריחו אליה הובאו השבויים מיהודה "אצל אחיהם"³⁵ תואמת למסורות על קשרי יהודה עם עבר הירדן בימי עוזיהו ויותם ואפשר אף מרמזת על שלטון יהודה במישור מואב, לפי שמעברות יריחו הם הגשר הראשי המחבר את עבר הירדן המערבי עם ארץ המישור³⁶. ראייה מסייעת לשלטון של מלכות יהודה בארץ המישור אפשר לראות בדה"ב כו, י "ויבן מגדלים במדבר ויחצב בורות רבים כי מקנה רב היה לו בשפלה ובמישור וגו'". "מישור" מכון פעמים אחדות למישור מואב (דברים ג, י; ד, מג; יהושע יג, ט; טז; כ, ח ירמיה מת, ח, כא). אפשר שאין כאן אלא שם כללי לציון נוף (השווה מל"א כ, כג—כח; ישעיה מ, ד ועוד) אולם הידיעה על שיעבוד עמון ופרשות בן-טבאל ובארה הנשיא לראובני (ראה להלן) מחזקות את הסברה שהמישור מכון למישור מואב. סברתנו שארץ המישור נכללה בתחום השליטה של מלכות יהודה בימי עוזיהו ויותם מעלה את שאלת היחסים בין שומרון לירושלים בפרק זמן זה, ולכאורה אף סותרת ידיעות אחדות בדבר האכספנסיה הגדולה של ירובעם הב', לברור בעיה זו נפנה עתה.

על ירובעם בן יואש נאמר: "הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה" (מל"ב יד, כה). הדים לכך אנו שומעים גם בעמוס ו, יד ובדה"א ה, טז—יז. "נחל הערבה" ר"ם הערבה" מכוונים לציון גבול בתחום הדרומי של ארץ המישור, שכן נאמר "השיב" ואין לשון השבה יפה פה אלא אם כן נתפסו ערי המישור שוב על ידי ישראל מיד מואב³⁷. ברור שיש כאן הצטלבות של תחומי השפעה המיוחסים ליהודה ולישראל. שליטה יהודית על עמון פירושה, שתחת יד יהודה היו חבלים אשר מצפון לים הערבה או נחל הערבה, המציינים גבול דרומי של מלכות ישראל. לדעת פוגלשטיין, שיעבוד ירובעם את מלכות יהודה סהמשך למפלה שנחל אמציה מלך יהודה מידי יואש מלך ישראל (מל"ב יד; דה"ב כה). סימוכין לשיעבוד יהודה לישראל בימי ירובעם הב' הוא מוצא במל"ב יד, כח ובדה"א ה, יז בהם נזכרת יהודה, אף על פי שמדובר בענינים השייכים, לדעתו, לישראל בלבד. טענתו היא, שאין טעם להזכיר את מלך יהודה בענינים שהם בתחום האינטרסים של ישראל בלבד, אלא אם כן המצב הפוליטי של שתי המדינות חייב את הזכרתן יחד בתעודות רשמיות. המצב הפוליטי הוא, לדעתו, שיהודה הפכה לחלק מממלכת ירובעם הב', וירושלים, בתוקף חשיבותה המדינית והכלכלית, שימשה כבירה שנייה לממלכה זו³⁸. ונהפוך הוא. כיון שבענינים הנוגעים, לכאורה, רק לישראל נזכרת גם יהודה סימן הוא שיהודה הצליחה

35. לפי פשוטו של מקרא מוסב "אחיהם" על השבויים ולא על השובים, אבל יש פרשנים שדעתם שונה. על יריחו בין ישראל ליהודה ראה ז. קלאי, גבולותיה הצפוניים של יהודה, ירושלים, תשכ"ב, עמ' 67; A. Alt, *KS I*, p. 281; Y. Aharoni, *VT* 9 (1959), pp. 237–238.

36. והשווה מל"א טו, לד עם הידיעות במקרא ובמצבת מישע על מלחמות בין ישראל למואב על המישור באותו פרק זמן.

37. לענין "השיב" ראה מ. הרן, תרביץ, לא (תשכ"ו), עמ' 21, הערה 11 (= *VT* 17 (1967), p. 271).

38. פוגלשטיין, שם, עמ' 10–11.

לחדור אל תוך שטחים שנחשבו לתחומי השפעה של ישראל, ארם ומואב. וכך, אם צמוס (פרק ר') פונה אל "השאננים בציון והבוטחים בהר שומרון" ומסיים במשפט הנני מקים עליכם בית־ישראל נאם ה' אלהי הצבאות גוי ולחצו אתכם למבוא חמת ועד נחלת הערבה" (ו, יד); או כשמדובר על כבושים טריטוריאליים של ירובעם בצפון הרחוק — בחמת (ואפשר שהכוונה היא ללבוֹא־חמת) ובדמשק ונזכרת גם יהודה (מל"ב יד, כח); וכשהציון הכרונולוגי למפקד בגלעד ובבשן הוא "כולם התיחסו בימי יותם מלך יהודה ובימי ירובעם מלך ישראל" (דהי"א ה, יז)³⁹, סביר להניח שמדובר בשיתוף פעולה מדיני יהודי־ישראלי, בחלוקת איזורי השפעה ואף בשלטון משותף על חבלים מסוימים⁴⁰. על רקע של שיתוף פעולה בין ישראל ויהודה⁴¹ אפשר להבין את ההישגים הגדולים של מלכות ישראל ושל מלכות יהודה בימי ירובעם בן יואש ובימי עוזיהו־יותם. ואין תימה בכך שמדובר על שיעבוד דמשק (מל"ב יד, כח), שכן ברית ישראלית־יהודית, לטענתנו, מטבעה היא אנטי ארמית.

אם אכן אחת הסיבות להתעצמות שתי המדינות היא קיומה של ברית בין ישראל ויהודה, כיצד קרה הדבר, שעוד בימי יותם הופרה הברית ונוצרה סיטואציה פוליטית־צבאית שונה לחלוטין — רצין מלך ארם־דמשק ופקח בן רמליהו משומרון נלחמים ביהודה?
עם מות ירובעם הב' נתערער השלטון בישראל. הפיכות מדיניות וחלופי מלכים בפרק זמן קצר (זכריה, שלום, מנחם, פקחיה ופקח) הם סימנים מובהקים לריב פנימי והתשת כוחות (השווה ישעיה ט, יט—כ). הזעזועים והתמורות שפקדו את ישראל הביאו להתרופפות האחיזה של שליטי חצר המלוכה בשומרון על עבר הירדן ובמקביל עליה לשותפותה יהודה. באין מעצורים והגבלות מצד מלכות ישראל הפך עוזיהו לשליט יחיד בחבלים שהיו תחת מרות ישראלית או ישראלית־יהודית, ועד מהרה נעשה מלך יהודה לכוח מדיני־צבאי החזק ביותר בארץ ישראל ובסוריה הדרומית⁴². באנאלים של תגלת פלאסר הג', שורות 102—133,

39. לדעת מזר מעידה הזכרת יותם על שלטון שהיה ליהודה בגלעד, ראה: B. Mazar, *IEJ* 7 (1957), p. 237.

40. בקשר לכך מן הראוי להזכיר את השותפות בשלטון (קונדומיניום) של מלכות ירושלים הצלבנית עם שליטי דמשק על הגלעד הצפוני ועל חבל החורן, בגלל חשיבותם של שדות התבואה בחבלים אלו הן לדמשק והן לירושלים. ראה לענין זה י. פראוור, שם, עמ' 185.

41. תדמור רומז לכך שמתוך דהי"א ה, יז אפשר ללמוד על שיתוף פעולה בין ישראל ליהודה, ראה קובץ בימי בית ראשון (ערך א. מלמט), ירושלים, תשכ"ב, עמ' 172. לדעת מ. הרן, הברית בין יהודה וישראל, ראשיתה אולי מימי אמציה (שם, עמ' 37—38) ושם גם על מל"ב יד, כח (= *VT* 17) (1967, pp. 295—296).

42. לענייננו חשוב עצם התהליך ההיסטורי של עליית יהודה במקביל לירידתה של ממלכת ישראל, ואילו הזמן המדויק בו חל התהליך זה הוא משני ואף קשה, לאור הפרובלימאטיקה של הנתונים הכרונולוגיים במקרא בינם לבין עצמם ובינם לנתונים החיצוניים. על השאלה אם היתה ההתרחבות הטריטוריאלית של עוזיהו בצפון על חשבון ממלכת ישראל, בסוף ימי ירובעם, בימי בנו, או לאחר

מסופר על אוריא מארץ יאור, הוא עזויהו מלך יהודה⁴³ העומד בראש קואליציה אנטי-אשורית. ויש לתת את הדעת לכך, שמצד אחד, איזור חמת (ולא דמשק) הוא מוקד להתנגדות הצבאית לתגלת פלאסר הג' (אנאלים, ש' 130–132) ומצד שני, מלך ארם ומלך ישראל אינם נזכרים כלל כשותפים למלחמה זו. רצין ומנחם נמנו ברשימת מעלי המס (אנאלים ש' 150–157), אך תשלום מס אינו מעיד על מרידה שקדמה לו⁴⁴. ההסתייגות של דמשק ושל שומרון מן המלחמה שניהלו מלך יהודה ובני בריתו נגד אשור מסתברת יפה על רקע פגיעתו של עזויהו הן בדמשק והן בשומרון, בשעה שהסב לעצמו את ההגמוניה על עבר הירדן המזרחי כולו. התוצאה הפוליטית-הצבאית היא — ברית ארם וישראל נגד יהודה. דמשק פרקה את עול ישראל והצטרפה לאגוד מדינות שבראשו עמדה ארפה, עוד לפני 740 לפנה"ס. כפי שאפשר ללמוד מתוך חוזה סוג'ין⁴⁵, ואילו מפלת עזויהו מידי תגלת פלאסר הג'⁴⁶, שימשה אות לדמשק ולישראל להתאגד נגד יהודה ולעמונים לפרוק את עול יותם (דהי"ב כו, ה). ראשיתה של המלחמה הסורית-אפרימית היא, לפיכך, בברית ארמית-ישראלית נגד יהודה ומגמתה לדחוק את יהודה מעבר הירדן המזרחי. מלחמה זו החלה עוד בימי יותם. אולם אין בעלי הברית מסתפקים בצמצום הממלכה הרחבה של עזויהו-יותם אלא פולשים אל תוך יהודה ושמים מצור על ירושלים "נעלה ביהודה ונקיצנה ונבקענה אלינו ונמליך מלך בתוכה את בן-טבאל" (ישעיה ז, ו).

שתי פרשיות, האחת קשורה בבן-טבאל והשנייה בבארה הנשיא לראובני, מדברות בעד השחזור הנ"ל של המאורעות ומאשרות את זיקתה של המערכה לעבר הירדן המזרחי.

ד

המצור ששמו בעלי הברית על ירושלים מגמתו ברורה — להמליך את בן-טבאל (ישעיה ז, ו). אין סימוכין לכך, שרצין ופקח פלשו ליהודה במגמה לאלץ את אחז להצטרף לקואליציה נגד אשור ואף אין זה הכרחי, כפי שראינו, ליחס למלחמה זו רקע פוליטי-עולמי בשלביה הראשונים. המלכת בן-טבאל ביהודה פירושה — קץ לשושלת בית דוד. ענין זה מתברר מתוך תגובת ישעיהו. הנביא מתנגד לתכנית המלכת בן-טבאל לא מדאגתו לאחז, אלא מקנאתו לבית דוד⁴⁷. אף על פי כן, אין זה מתקבל על הדעת, שבעלי הברית ניסו לכפות

שנותיו הראשונות של מנחם, ראה ח. תדמור, שם, עמ' 163; מ. הרן, שם, עמ' 37; ש. ייבין, שם, עמ' 367–381; מ. הרן, ציון לח (תשכ"ט) עמ' 1–12, וראה לעיל הערה 6.

43. ח. תדמור, שם, עמ' 158–193.

44. והשווה העלאת המס של "יהוא בן עמרי" לשלמנאסר הג' בשנת 841 לפנה"ס שלא קדמה לה

מערכה צבאית בין יהוא לשלמנאסר הג' (ANET, p. 281).

45. M. A. Dupont-Sommer, *Les inscriptions araméennes de Sfiré*, 1958, p. 61 ll. 9–10.

46. וראה לענין השלמת השורות B. Mazar, BA 25 (1962), pp. 116–119.

47. על תאריך מלחמה זו ראה ח. תדמור, שם, עמ' 186.

47. על כך עמד בודה במאמרו הנזכר לעיל (ראה הערה 7).

על עם יהודה, הקנאי לבית דוד, מלך שהוא זר לחלוטין לאנשי יהודה ולנכבדי ירושלים. הדבקות הרבה של תושבי יהודה בשושלת בית-דוד מעלה בהכרח את ההנחה שבן-טבאל היה מוכר לאנשי יהודה וכי היו לו מהלכים בירושלים. ואכן כבר עמד ב. מזר במחקרו על בית טוביה על כך, שאילן היחס של משפחת בית-טוביה, הידועה מימי הבית השני, מגיעה אחורנית דרך "טוביה העבד העמוני" (נחמיה ב' יט, יז ועוד), טוביה הנזכר בספר זכריה (ז' י) הוא נכדו של טוביה הידוע ממכתבי לכיש, ועד לבן טבאל מימי אחז. מסקנתו היא, שבני טוביה הם ממשפחה יהודית אצילה שהיו לה אחוזות גדולות בארץ הגלעד והשפעה רבה בירושלים עוד לפני המסע של תגלת פלאסר הג'. בן-טבאל הוא מאבות משפחה זו ואפשר שהיה גם קרוב משפחה לבית דוד שנמצאו לה תומכים בקרב מתנגדי אחז בירושלים⁴⁸. אין לתמוה על כך, שבתקופת המלוכה ישבה באיזור הגבול עם עמון משפחה כבודה שהיו לה קשרים הדוקים עם ירושלים ועם בית דוד. רחבעם הוא בנה של נעמה העמונית (מל"א יד, כא) ואין זה מן הנמנע שהיו בקרבת ארץ בני עמון, בתחום המריבת בין בני עמון לבני ישראל, אחוזות שניתנו לאחד מבניו הנסיכים (דה"ב יא, כג)⁴⁹. אף בימיה האחרונים של ממלכת יהודה אנו מוצאים את ישמעאל "מזרע המלוכה" קושר עם בעליס מלך עמון (מל"ב כה, כה ; ירמיה מא, א). לא נוכל להתחקות אחר תולדות משפחת טבאל בפרק הזמן שקדם לימי עזיהוריותם-אחז, אולם הקשר של בן-טבאל עם עבר הירדן המזרחי מקבל חיוק ממכתב אשורי (ND 2773) בו נזכרת "ארץ טבאל", כפי שהראו בעליל ב. מזר ו.ו.פ. אולברייט⁵⁰. חשוב לציין שגם אולברייט וגם מזר, על אף חילוקי הדעות ביניהם ביחס לפרטים מסוימים בתעודה, קובעים:

(א) ארץ טבאל מצויה בעבר הירדן המזרחי, בקרבת הגבול עם ארץ עמון.

(ב) בן טבאל הוא איש רם המעלה ששלט בארץ זו. הצורה "בן-טבאל" היא קצור של בן (בית) טבאל, ושגורה היא, בין השאר, במקרים בהם מדובר על נושאי משרה העוברים בירושה⁵¹, או ככנוי לשליטי ארץ הנקראים על שם מייסד השושלת המולכת (והשווה יהוא בן (בית) עמרי, אחנן בן (בית) עדן).

(ג) בן-טבאל קשור בדרך כלשהי למלכות יהודה.

מדוע רצו פקח ורצין להמליך את בן-טבאל על ירושלים?

פרשת בן-טבאל, לדעתנו, היא פרי מדיניותו של רצין מלך ארם-דמשק להגיע למעמד

48. מזר, שם, עמ' 233–234 ; 237–236.

49. ביחס לכתוב זה ולדה"ב כא, ג ראה A. Malamat, BA 28 (1965), p. 46.

50. ראה הערה 1. מזר, שם, עמ' 237–238. ההצעה של ה.ו.פ. סגס לפרש את השם כמכוון לעיר דיבון קשה היא ולו רק מכיוון שאין זה מתקבל על הדעת שבאותה תעודה תוגדר דיבון כארץ (KUR) וארץ מואב תוגדר כעיר (URU). H. W. F. Saggs, Iraq, 17 (1955), pp. 131–133. וכמותו סבור

H. Donner, MIO 5 (1957), pp. 170–171

A. Alt, KS III, pp. 198–213 15'

של הגמון בסוריה הדרומית ובארץ ישראל, מדיניות בה פתח בתנופה רבה מיד לאחר המפלה של עוזיהו מידי תגלת פלאסר הג'. פקח בן רמליהו, בן־טבאל, ובארה הנשיא לשבט ראובן שמשו כאמצעי בידי רצין לממש את משאת נפשו.

מעמד הבינים שנודע לאזורי עבר הירדן הצפוני בין המשק לשומרון גרם להתהוותן של אחוזות גדולות שהיו שייכות למלכות או לעבדי (= שרי) המלך. בעקבות המלחמות בין ארם לישראל על אזורי המריבה בעבר הירדן חרבו ישובים רבים והוטלו מסים כבדים על האוכלוסיה לצורכי הצבא. שטחים כבושים, כמנהג הקדמון, הפכו לרכוש אוצר המלכות ולבסוף אף הופקעו אדמות לטובת שרי הצבא והחיילים, אם כשכר בעד שרותם ואם מתוך מגמה להבטיח את נאמנותם של המתישבים החדשים למלך. תופעות אלו ידועות מזמנים קדומים ומתקופות מאוחרות.⁵² ריכוז אדמות בעבר הירדן בידי שרי צבא, ובידי משפחות מיוחסות המקורבות למלכות, העלתה חוג חברתי־צבאי שבו היתה תלויה כלכלת שומרון (ראה לעיל). השליטה הכללית על שומרון טיפחה בהם את השאיפה לתוספת שררה ואף סללה בפניהם את הדרך לתפיסת השלטון המדיני במטרופולין. התהליך ברור: תחילה הם מסתייעים בכוחות חוץ כדי להגיע למעמד של שליטים עצמאיים בתחום מושבם, לאחר מכן הם ממתינים לשעת כושר להשתלט על שומרון הבירה. פקח היה כנראה, שליט עצמאי בעבר הירדן לכל המאוחר בימי פקחיה.⁵³ את תחילת תהליך הניתוק המדיני והארגוני של אזורים בעבר הירדן ממלכות ישראל אפשר לראות בהתרחבות ממלכת עוזיהו עד לאזור הצפוני של עבר הירדן. עוזיהו ויותם אף תמכו ביסודות בדלניים אלו על מנת לרכוש את נאמנותם כנגד המרכז שבשומרון.⁵³ אולם עם המפלה שנחל עוזיהו מידי תגלת פלאסר הג', נתמכים השרים והראשים למיניהם שבעבר הירדן על ידי ארם־משק, המעונינת לעורר ולעודד יסודות מהפכניים השואפים לשררה, ועל ידי כך להחליש את ישראל במריבות

52. ש.ג. קרמר, ארץ ישראל, ג', עמ' 56; G. R. Driver–J. C. Miles, *The Babylonian Laws*, Oxford, 1952, Vol. I, pp. 126–127; B. Mazar, *VT* Suppl. 7 (1959), p. 203; S. Talmon, *BASOR* 176 (1964), pp. 36–38.

53. E. R. Thiele, "The fact that Pekah must have had an independent reign somewhere in Israel prior to the commencement of his sole reign in Samaria. has long been clear to a number of observers", *VT* 16 (1966), p. 87. הערה 11 ועמ' 6; ח. תדמור, שם, עמ' 173; ש. ייבין, שם, עמ' 274, 380. מהימנותה של סברה זו מתחזקת לאור העובדה שהחוקרים הנ"ל הגיעו למסקנה זו אגב ניתוח הנתונים הכרונולוגיים, שהם קשים לכשעצמם, ואילו אנו הגענו למסקנה וזה אגב ניתוח הנסיבות ההיסטוריות וללא הסתמכות על הנתונים הכרונולוגיים. דעה מנוגדת הביע מ. הרן, תרביץ לח (תשכ"ט) עמ' 1–12. אין זה מן הנמנע שאף עמרי ותבני מלכו פרק זמן מסוים זה בצד זה והשווה תרגום השבעים למל"א טז, כב לפיו מלך עמרי אחרי תבני.

53. * למסקנה דומה הגיע גם ש. ייבין אגב שיקולים אחרים שבחלקם אינם נראים לנו. ראה ש. ייבין, שם, עמ' 379–380 ולעיל הערה 33.*

פנימיות ולפצל את עבר הירדן ליחידות מדיניות זעירות, שמכוח היותן קטנות הן נאלצות להסתייע בכוח חיצוני חזק כנגד מדינת האם. שליט מן הגלעד נזקק לתמיכה ארמית לא רק בתהליך הניתוק מממלכת שומרון, אלא אף לאחר שהצליח להשתלט על המטרופולין. בהעדר עקרון הליגיטימיות בעלייה על כסא המלוכה פועל עקרון הכוח. שליט שעלה למלוכה בעזרת ארם חייב לדאוג שעזרה ארמית זו תתמיד גם בעתיד כמגן וכמחסה מפני טוענים למלוכה. תלות זו מאפשרת לארם־דמשק להכתיב תנאים למלך הישראלי, להשיג ויתורים טריטוריאליים (בעיקר בשטחי מריבה) ולהחדיר את ההשפעה הארמית בשומרון. כיצד באים תהליכים אלו לידי ביטוי אצל פקח בן־רמליהו?

(1) פקח היה ש ר צ בא של פקחיהו מלך ישראל (מל"ב טו, כה).
 (2) פקח בא מעבר הירדן. זאת אפשר ללמוד מהזכרתם של "חמישים איש מבני גלעדים" שהיו יד ימינו של פקח בביצוע הפיכת החצר. חלקו האמצעי של הפסוק במל"ב טו, כה אינו מחוור ורבו ההצעות לתיקונו. ונראה לנו לגרוס "ויקשור עליו פקח בן רמליהו שלישו בארגב ובחות יאיר ויכהו בשומרון בית המלך ועמו חמישים איש מבני גלעדים"⁵⁴. פקח שמשל על עבר הירדן הצפוני מטעם מלך ישראל, ניתק את קשריו עם שומרון, וויתר על טריטוריה זו. מרצונו או שלא מרצונו, לטובת רצין תמורת התמלכותו על שומרון. סברה זו מסתייעת במצב יחסי הכוחות בין רצין לפקח. בברית רצין־פקח, הצד הארמי הוא השליט. רצין הוא הרוח החיה ומרכז הכובד במלחמת ארם ואפרים נגד יהודה. במקורות נזכר תחילה רצין ורק אחר כך פקח (מל"ב טו, לו; טז, ה; ישעיה ז, א, ד, ה, ח; דה"ב כה, ה). עיקר המסע של תגלת פלאסר הג' בשנים 733–732 לפנה"ס מכוון נגד רצין, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בכרוניקון האפונימי המציין לשנים 733–732 לפנה"ס "נגד דמשק". נראה, ש"נחה ארם על אפרים" (ישעיה ז, ב) מורה על מרות מדינית שהטילה ארם על מלוכה הצפון⁵⁵ וכי פקח אינו אלא אחד המלכים העושים דברו של מלך ארם־דמשק⁵⁶, מן הסיבה הפשוטה שהוא עלה למלוכה בחסדו ובעידודו של רצין. החבל הצפוני בעבר הירדן, "עד תוך העיר גלע"ד]⁵⁷, סופח לארם־דמשק, ומשטח זה ממשיך רצין בחתירה להרחבת השפעתו גם על אזורים בעבר הירדן המרכזי והדרומי⁵⁸. בדרכו דרומה הוא נתקל במדינות עבר הירדן, בבן־טבאל ובבארה הנשיא לראובני.

54. ראה הצעתו של שטאדה לקרוא "חות יאיר" המובאת אצל J. Gray, *I-II Kings*, Chatham 1964 [OTL], p. 566, n.a.

55. פירוש זה שמעתי מפי ב. מזר וא. מלמט וראה גם J. Priest, *JBL* 84 (1965), p. 401, n. 10.

56. פוגלשטיין, שם, עמ' 20.

57. מתוך שבר כתובת של תגלת פלאסר הג' K 2649, אחור, שורה 3.

58. רצין לא פסח על כיבוש הגליל (והשווה מל"א טו, כ). אפשר שבאנאלים של תגלת פלאסר הג', שורה 230, יש להעדיף את ההשלמה Bit [Hazarai] על ההשלמה המקובלת Bit [Humri], שכן לדעתנו נכבש הגליל על ידי תגלת פלאסר הג' מידי ארם־דמשק ולא מידי שומרון, אף על פי שישבה

אם נקביל את פרשת בן־טבאל לזו של פקח בן רמליהו (ראה לעיל), ולאור הידיעה על המפקד בימי יותם (דהי"א ה, יז) שענינו ריאורגניזאציה של שטחים כבושים והידוק הקשרים של השלטון המרכזי בירושלים עם עבר הירדן⁵⁹ נקל לשער שבן־טבאל ייצג בעבר הירדן המזרחי — וביתר דיוק במחוז (= ארץ) בית־טבאל שגבל עם עמון — את המלך מיהודה, ומשל באיזור זה מטעמו. מפלת עוזיהו בסביבות חמת והברית שנרקמה בין רצין ופקח עודדו את בן־טבאל לנתק את קשריו עם המרכז הירושלמי ולהפוך לשליט עצמאי במקום מושבו. בצעד זה הוא נתמך ברצין מלך ארם שכבר העביר לפני כן תחת שלטונו את הגלעד הצפוני. וכשם שעודד רצין את פקח נגד שומרון ואף המליכו על שומרון ובכך הפכו לאיש חסותו, כך תמך בבן־טבאל להיהפך לשליט ברשות עצמו, ולבסוף אף התכוון להמליכו על ירושלים. באופן זה, היתה מרותו של רצין צפויה לחול לא רק על הגלעד הדרומי אלא בד בבד גם על ירושלים. לפיכך עומד בן־טבאל בשורה אחת עם שליטים אחרים מתקופות שונות, כולל רצין עצמו, שניצלו שעת משבר לשם השתלטות על המרכז המדיני בעזרת אויבי המשטר. עתה נוכל לציין את קוי היסוד שעלו לנו מתוך בירור פרשת בן־טבאל:

- (א) בן־טבאל — אישיות מעבר הירדן.
- (ב) בן־טבאל = בן (בית) טבאל. "ארץ טבאל" מכוון למחוז יהודי בעבר הירדן, בגלעד הדרומי, ומשפחת טבאל שלטה שם מטעם עוזיהו ויותם.
- (ג) בן־טבאל קשר עם רצין ופקח נגד אדוניו אחו.
- (ד) כיוון שרצין ופקח הפכו לאויבי אשור, בשלבים האחרונים של המלחמה הסורית־אפרימית, מסתבר שאף בן־טבאל נגרף למחנה היריב לאשור⁶⁰.
- (ה) קרוב לוודאי שגורל בן־טבאל לא היה שונה מגורל רצין ופקח, שהרי צבאות אשור הגיעו עד לדרומה של ארץ המישור (דהי"א ה, ו, כו). חלק מאוכלוסית המחוז יצא לגלות⁶¹.
- פרשת בן־טבאל מעלה על הדעת אישיות נוספת מאותו פרק זמן — בארה הנשיא לראובני, אשר הוגלה על ידי תגלת פלאסר הג' (דהי"א ה, ו). לאור הדברים האמורים ביחס לפקח ולבן־טבאל נראה שנוכל עתה לציין את הפרטים הבאים אודות בארה:
- (א) בארה הוא הנשיא לראובני בארץ המישור, לצד בן־טבאל, שהיה, כפי שראינו, נסיך או נושא את משרת המושל, מטעם מלכות יהודה, ב"ארץ טבאל".
- (ב) הוגלה על ידי תגלת פלאסר הג'.

שם אוכלוסיה ישראלית. הגליל, עד לבקעת בית נטופה, סופח לארם־דמשק בד בבד עם השתלטותו של רצין על עבר הירדן הצפוני עד רמות גלעד.

59. מזר, שם, עמ' 237; ב. עודד, בית־מקרא, י"ד (תשכ"ט) עמ' 42–43.

60. וכך גם גינסברג, שם, עמ' 348 הערה 7.

61. ב. מזר, שם, עמ' 232; ב. עודד, שם, עמ' 46–47.

(ג) כיוון שהוגלה על ידי תגלת פלאסר הג' מסתבר שאף הוא נמנה עם המחנה היריב לאחז ולאשור, בדומה לפקח ולבן־טבאל.

לאור קווים משותפים אלו לבארה ולבן־טבאל נראה לנו לשער שאף בארה משל בארץ המישור מטעם עוזיהו־יותם, לאחר ששטחים אלו נפלו לידי יהודה בעקבות התערערות השלטון בשומרון, והפך לשליט־נשיא העומד ברשות עצמו בעידודו של רצין. באופן זה נגרר בארה למחנה הסורי־אפרימי ואין פלא שנענש על ידי תגלת פלאסר הג' ⁶². אולם שאיפותיו של רצין לא נעצרו בקו הארנון, כשם ש"דרך המלך" אינה מסתיימת שם אלא נמשכת במואב ובאדום עד אילת. עקבות העזרה של רצין לאדום נגד יהודה בויקה לאילת ניכרים במל"ב טו, ו ⁶³. אלא שלא היה סיפק בידי רצין להנות מפירות הצלחותיו, לפי שמצפון הופיעו צבאות אשור ועד מהרה הביאו לקיצה של ממלכת ארם־דמשק.

סיכום

עתה ניתן לסכם את השתלשלות המאורעות לפי השלבים הבאים:

(א) עם הדרדרות ממלכת הצפון, בסוף ימי ירובעם או בימי מנחם, ירשו עוזיהו־יותם את תחומי עבר הירדן המזרחי מידי ישראל, בתוכם גם את ארץ המישור. כשם שבן־טבאל מונה למושל, מטעם מלך יהודה, על החבל הגובל עם העמנים, כך הוכר בארה הנשיא לראובני, שעמד בראש בתי אב מראובן בארץ המישור, כמושל על חבל זה מטעם מלך יהודה. (ב) בעקבות המפלה של עוזיהו מידי תגלת פלאסר הג', הורגשה תסיסה ברחבי הממלכה של יהודה. שר הצבא פקח, שעוד קודם לכן מרד במלכו אשר ישב בשומרון, נתמך ברצין ומתמלך על שומרון. בכך הפך פקח לבן חסותו של מלך דמשק. עבר הירדן הצפוני, עד העיר רמות גלעד עבר למרותו הישירה והבלעדית של רצין. מלך ארם ומלך שומרון חברו יחדיו במגמה לדחוק את יותם מעבר הירדן המזרחי כולו.

62. בסברה זו יש משום תשובה פשוטה לתמיהתו של רודולף השואל מדוע מוכיר בעל ספר דה"י את ענין גלות בארה הנשיא לראובני והרי הסופר נמנע, כל אימת שהדבר אפשרי, מלהזכיר מאורעות הקשורים במלכות הצפון (W. Rudolph, *Chronikbücher* [HAT], Tübingen, 1955, p. 45). ענין בארה נזכר בדברי הימים משום קשר המאורע למלכות יהודה, והרשימה בדה"א ה, ד–ו לא באה אלא בעקבות התענינות הסופר במה שקרה לבארה (ולא ליואל). באופן דומה נוכל להסביר את מציאותה של הרשימה העודפת של גבורי דוד דווקא בדברי הימים (דה"א יא מב–מו). התוספת, בה בולטים האלמנטים מעבר הירדן, ובמיוחד היסוד הראובני, היא מזמן שמלכות יהודה שלטה על עבר הירדן הדרומי ובזמן שלשבת ראובן נודעה חשיבות פוליטית וצבאית. הזמן המתאים ביותר הוא – תקופת עוזיהו ויותם. לאפשרות של יחוס התוספת לרשימת הגיבורים שבדברי הימים לימי ירובעם בן יואש ויותם רמז ב. מור VT 13 (1963), p. 320. עלי להעיר פה שלדעתי ישב שבט ראובן בכל המישור בימי עוזיהו ויותם, וכי המצב הטריטוריאלי־ההיסטורי המתואר ביהושע יג מתאים לזמן זה. 63. על פעילותו של רצין גם בעמון וגם במואב במגמה להשתלט על "דרך המלך" ראה מורגנשטרן, שם, עמ' 90 הערה 43, 212, 262–263; 274–275.

(ג) רצין, שהיה במלוא קצב התפשטותו הריטוריאלי, נקט בשיטה דומה ביחס לבן־טבאל. תחילה הוא תומך בשליט זה לנתק קשריו עם ירושלים ולעמוד ברשות עצמו ואחר כך הוא ניסה, בעזרת פקח, להמליכו על ירושלים. זהו הרקע למסע המשותף של רצין ופקח לירושלים בימי אחז. בהמשך חדירתו דרומה הוא מושך לצדו את בארה הנשיא לראובני, ומסייע בידי האדומים לדחוק את רגלי יהודה מאילת.

(ד) ההתפשטות הריטוריאלי של רצין נעצרה על ידי הופעתו של המונרך האשורי, שעוד בשנת 734 לפנה"ס, בזמן מסעו נגד עזה עמד על הסערה המתחוללת בארץ ישראל וראה שעת כושר להתערבות מוצלחת בארץ ישראל. בפרק זמן זה, לדעתנו, שלח אחז שוחד לתגלת פלאסר הג' ⁶⁴, במגמה לגרור את אשור נגד צרי יהודה. אולם מנקודת ראות אשורית, לא היה ב"שוחד" משום הכוונת מהלכיו של תגלת פלאסר, אלא הוא עלה בקנה אחד עם תכניתו של תגלת פלאסר הג', שנתגבשה באותו זמן, לנצל את המבוכה בארץ ישראל. (ה) למסע תגלת פלאסר הג' נגד דמשק ושומרון בשנים 733–732 לא היה מלכתחילה קשר ישיר למלחמה של ארם וישראל נגד יהודה שהחלה עוד בימי יותם.

64. וראה ח. תדמור, שם, עמ' 186.